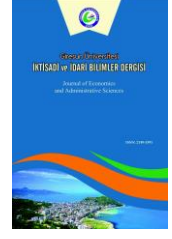

Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi

Dergi Sayfası: <http://dergipark.gov.tr/guiibd>

PERRY ANDERSON: TARİHİ MATERİYALİZMİN İZİNDEKİ ENTELLEKTÜEL

Betül KARAGÖZ YERDELEN¹

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
<p>Makale Geliş Tarihi: 20.03.2018 Makale Düzenleme:10.08.2018 Makale Kabul Tarihi: 15.09.2018</p> <hr/> <p><i>Anahtar Kelimeler:</i> Perry Anderson Devlet Mutlakıyetçi Devlet Tarihi Materyalizm Sol Entellektüel</p>	<p>Bu yazıda “<i>Tarihi Materyalizmin İzinde</i>” yola devam eden Perry Anderson düşüncesi analiz edilmiştir. Anderson’ın temel görüşlerini simgelediği düşünülen başlıca yapıtlar üstünde durularak, onun geniş entellektüel dünyasına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Anderson’ın Mutlakıyetçi Devlet çözümlemesinin ve tarihi materyalizme yaklaşımının ve <i>yer aldığı yapıtları</i> temel başvuru kaynağı olarak seçilmiş ve incelenmiştir. Bu incelemelerin ortak amacı, hem çağımızın önemli entellektüellerinden biri olan Perry Anderson’ı tanımak ve tanıtmak, hem de günümüz post-uygarlığındaki Marksizmin, klasik duruşuna işaret etmektir.</p>

PERRY ANDERSON: THE INTELLECTUAL IN THE TRACKS OF HISTORICAL MATERIALISM

ABSTRACT

This article analyses the thought of Perry Anderson, an intellectual who follows in the tracks of historical materialism. In this connection, the focus is on Anderson’s basic contributions as represented in his major works. His interpretation of the “absolutist state” and his conception of “historical materialism” have been selected and analyzed as major sources of reference. The common purpose of these analyses is to know and make known Perry Anderson, considered as one of the most significant contemporary intellectuals, and at the same time to clarify the classical Marxist position in today’s post-civilization.

Key Words: Perry Anderson, State, Absolutist State, Historical Materialism, The Left Intellectual

GİRİŞ

Gerek İngiltere’de gerekse tüm dünyada, çağdaş Marksistler arasında olduğu gibi, diğer Sosyal Bilimciler için de, önemli bir entelektüel olan Perry Anderson, bir tarihçi olmadığı halde özellikle Tarihî Sosyoloji çalışmalarıyla ilgi toplamıştır. Anderson’ın çalışmaları, yirmiden fazla kitap ve onlarca makaleden oluşan bir külliyatı oluşturmaktadır.² Bu eserlerin bazılarının yazarlığını, bazılarınınsa editörlüğünü yapmıştır. Her bir kitabı büyük etki bırakan Anderson’ın editörlüğünde, özellikle Batı Solu’nun yayın organı olan “*New Left Review*” dergisi çok gelişmiştir. Anderson, yeni sol düşüncenin mimarlarından biri olarak, güçlü kalemi sayesinde, Batı’da sol entelektüel yaşamın önemli bir siması olarak yer edinmiştir. Terry Eagleton da, Perry Anderson’ı *Britanya’nın en parlak Marksist entelektüeli* olarak nitelendirmiştir. *The Atlantic Monthly* dergisinde yayınlanan bir makalesinde ise Christopher Hitchens, Anderson’ı *yazı yazar en bilgili yazar* olarak tanımlamıştır.

Anderson’ın görüşlerine geçmeden önce, yaşam öyküsüne göz atalım:

Perry Anderson kendisiyle yapılan bir söyleşide, kazara 1938’de Londra’da doğduğunu; çünkü kişiliğinin, asıl çocukluğunu geçirdiği Çin’de şekillendiğini söyler. Anderson’ın babası Çin’de gümrük memuru olarak çalıştığı için, onun da çocukluk yılları Çin’de geçmiş, hatta erkek kardeşi Benedict Anderson Çin’de doğmuştur. Ama ailesi aslında California’lıdır. Japonların, Pearl Harbor’a saldırmasının ardından California’dan ayrılırlar ve baba Anderson, Çin İmparatorluğu’na bağlı olan Denizcilik Gümrüğü Karargâhında işe başlayarak Japonlara karşı, Amerikan Gizli Servisi adına çalışır. Savaştan sonra da, hemen ülkelerine dönmek istemezler. Fakat Perry Anderson henüz yedi yaşındayken babası ölür ve aile İrlanda’ya yerleşmek zorunda kalır. Anderson’ın kişiliği de, Amerika, Çin, İrlanda-İngiltere ekseninde biçimlenmiş çok kültürlülüğün izlerini taşıyarak gelişir. Özellikle çok erken sayılabilecek bir dönemde, okumak için İrlanda dışında İngiltere’ye gönderilmesi, onun gençlik yıllarında diğer kültürlere ve uluslara karşı ilgisinin artmasına yol açmıştır.

Genç yaşta kazandığı bu evrensel-enternasyonal bakış açısı, bütün ömrü boyunca entelektüel yaşamına yansımıştır. 1956 yılında Oxford’a gittikten sonra, özellikle Rusça ve Fransızca üstüne çalışmıştır. Bir Siyaset Bilimci, Tarihçi veya

¹ Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: drbetulkaragoz@gmail.com

² Perry Anderson’ın on büyük kitabı:

1. (1974), *Passages from Antiquity to Feudalism*, Londra: Verso.
2. (1974), *Lineages of the Absolutist State*, Londra: Verso.
3. Jameson, Fredric, (1983), *The Cultural Turn*,” Önsöz: Perry Anderson”, Londra: Verso.
4. (1989), *Extra Time-World Politics Since*, Londra: Verso.
5. (1994), *Mapping the West European Left*, Londra: Verso.
6. (1994) *A Zone of Engagement*, Londra: Verso (İletişim Yayınları, 2003).
7. (1994), *English Questions*, Londra: Verso.
8. (1997), *The Antinomies of Antonio Gramsci*, Londra: New Left Review (Alan Yayıncılık, 1988).
9. (1998), *The Origins of Postmodernity*, Londra: Verso.
10. (2003), *Figures in the Forest*, Londra: Verso.

Sosyolog olmadığı halde, İngiliz Yeni-Sol'u içerisinde uzun yıllar liderlerden biri olarak öne çıkmayı başarmıştır. Ayrıca kendisi de, ünlü *Verso* Yayınevi'nin kurucularındandır. Oldukça uzun sayılabilecek bir süre akademi dışında kalmış olmasına rağmen, UCLA'da (*University of California*) Tarih ve Sosyoloji profesörü olarak akademik kariyer fırsatı elde etmiştir.

Anderson'ın, Oxford'a geldiği Eylül 1956 yılında, Sovyetler'in Macaristan'ı işgali; bunun hemen arkasından ise Anglo-Fransız ve İsrail üçlüsünün Mısır üzerinden Süveyş Kanalı operasyonunun başladığı, bu muazzam uluslararası olaylar zincirinin okul kampüsündeki siyasî ilgiyi ve tartışmaları arttırdığı bilinmektedir. Bu yıllarda Avrupa'da, hâlâ devam eden komünist hareketliliğe karşın, Avro-komünistlerin devrim idealinden vazgeçişini yanında, bu tarihlere denk düşen Orta Doğu olayları, sömürgecilik ve emperyalizm konuları ile bunların uzantıları da tartışılmaktadır.

Anderson'ın sözleriyle; Dünya'da ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında koşulları yaşanmaktaydı. Doğu ve Batı olarak iki ayrı blok doğmuştu. Bu bağlamda, Batı'da yükselen Keynesgil anlayışın karşısında, Doğu'daki Sosyalizm Stalinci bürokrasiye teslim olmuştu. Anderson'a göre solun gelişimi, artık İmparatorluk tarihi üzerinden gerçekleşmeye başlamıştı. Bu dönemde bir yanda Sovyet İmparatorluğu, diğer yanda Britanya İmparatorluğu solu şekillendirmekteydiler. Anderson'a göre, ikisi arasında kalan solun sorunu, bu iki farklı mekândaki düzenlemelere ışık tutabilecek bir argümantasyonu ortaya koyamamasıdır ve bu arayıştan ise, asla vazgeçmemesidir. Ama bu aynı zamanda, Anglo-Amerikan kültürün Sakson ifadesi olan bir arayıştır, İngilizce konuşulan kültürler içinde entellektüel, kültürel, politik ve toplumsal bir referans noktası olabilecek argümanı üretmeye dönük bir çabadır. Söz konusu dönem, ideolojik çatışmaların ve toplumsal dinamiklerin uzun süreli tarihinin, kurama yansıdığı sıra dışı bir dönemdir.

Anderson, bu dönemin kendisi ile birlikte, Edward P. Thompson, Eric Hobsbawm, Rodney Hilton ve daha pek çok düşünürü doğrudan doğruya derin biçimde etkilediğini ve öne çıkardığını ileri sürmüştür. Anderson, aynı dönemin Marksist geleneğin büyük filozoflarını yok ederken, yerlerine büyük tarihçiler getirdiğini söyler. Tarihçi Hobsbawm, 1945 ile 1990 arası dönemin bir *Toplumsal Devrim* süreci olduğunu belirtmiştir (1966: 334). Felsefenin Siyaset Biliminden, Sosyolojiden, Tarihten ayrıştığı, hatta geleneksel Ekonomi tarihlerinden birine sahip olan Marksizmin, Ortodoks (klasik) yanını sorguladığı yeni bir dönem başlamıştır. Marksizmin ekonomi ağırlıklı içeriği de, bu süreçte giderek kültürel birikimin gün yüzüne çıkmasıyla daha çok sorgulanmaya uğramıştır. Anderson'a göre, bu dönemde zengin bir kültürel Marksizm olgusunun varlığı keşfedilmeye yüz tutmuştur. Marksizm'de, sıradan insanların bile, yaşamının kurucu unsuru haline gelebileceği çok derin bir toplumsal alan olduğu görüşü dile getirilmeye başlanmıştır. Anderson düşüncesini biçimlendiren işte bu çatışkılı, dönüşümlü, yenilikçi ve hatta devrimci süreç olmuştur. Anderson'a göre, Marksizmdeki bu entellektüel arkaplan, tarihî bir dönüşümün yaşanmasına yol açarak, devlet yapılarının ve siyasî otoritelerin bile dönüşümünü sağlamıştır. Bu dönemde Perry Anderson'ın öne çıkışı, E. P. Thompson ile yaşadığı fikrî çatışmalarla birlikte gerçekleşmiştir. Belki biraz da "kapışma" sayılabilecek bu zıtlıkların öyküsü oldukça

ilginçtir. Bu öykü, Anderson'ın entellektüel yaşamının ilk parlak ve acı deneyimi olmuştur:

1. Perry Anderson ve Edward Thompson Zıtlaşması: Tarih-Bilim'de Yöntem Sorunu

1960'lı yılların henüz başlarında iken, *New Left Review*'nin editörlüğünü, daha sonradan Birmingham Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin başına geçecek olan Stuart Hall yürütmüştür. Hall'ün, Richard Hoggart'la giriştiği "Kültürel Çalışmalar" ve "Kültürel Marksizm" hareketi çok fazla zamanını alıyordu. Bu nedenle *New Left Review*'ya yeni bir editör bulmak gerekmiştir. Dergi, o yıllarda yirmialtı üyeli bir yayın kuruluna, üçbin üyelik okur kitlesine ve onbin tiraja sahiptir (Trimberger, 2002: 14). Thompson, Oxford'da bir öğrenci dergisinin editörlüğünü yapan Perry Anderson'ın, *New Left Review*'nin yeni editörü olmasını, derginin yönetim kuruluna önerir. Bu öneri olumlu bulunur ve Thompson aracılığı ile Anderson derginin editörlüğüne getirilir. Bu tarihten itibaren de, derginin yayın ve yönetim kurulunda bazı değişiklikler yaşanmaya başlar.

New Left (Yeni Sol) hareketin atağa geçtiği bir dizi çarpıcı değişim, Thompson'ın dergiden uzaklaşmasına kadar varmıştır. Bazılarına göre, Perry Anderson'ın ilk uygulamalarından biri, Thompson'ı dergiden uzaklaştırmak olmuştur. Bir bakıma bu görüş doğrudur ve Thompson bu olaya çok kırılmıştır. Aslında Anderson, Thompson'ın Tarih biliminde başvurduğu bilimsel yönteme karşı çıkmış ve onun sebebe dayalı çözümlenmeye ilgi göstermemesinin, Tarih çalışmalarında kuram geliştirmeyi engelleyen bir zayıflık oluşturduğunu ileri sürmüştür (Trimberger, 2002: 225). Öte yandan bu eleştirinin dozu arttıkça, aralarındaki gerginlik hafifletilemez bir boyuta ulaşmış ve sonuçta Thomson, NLR'dan uzaklaştırılmıştır. Anderson yıllar sonra, Harry Kreisler ile yaptığı söyleşide *yaşarken kendisiyle çok tartışmalarımız oldu. O asla sakin biri değildi, hatta normalden fazla kıskırtıcı, hırslı ve çalkantılı davranıyordu. Ama o çok büyük bir tarihçiydi ve üstelik kendi zamanını da çok iyi biliyordu* demiştir (2001).

Başlangıçtaki ilk büyük çıkış, Thompson'dan Anderson'a yönelmiştir. Thompson, Anderson'ın 1964'te NLR'da yayımlanan "*Origins of the Present Crisis*" (Bugünkü Krizin Kaynakları) başlıklı makalesine yanıt olarak, 1965 yılında 56 sayfalık uzun bir makale kaleme almıştır. Daha sonraki süreçte de devam eden, iki yazarın NLR ve *Socialist Register* yıllığındaki karşılıklı polemikleri, Marksist entellektüalizmin gelişmesinde önemli bir katkı olarak da kabul edilir. Her ikisinin de yazılarındaki sorunları tartışma yöntemleri ve yaklaşımları, Yeni-Sol hareketin atağa kalkmasında etkili olmuştur.

Elbette Anderson'ın, Thompson'a karşı radikal sertliğini, hiçbir biçimde kişisel hırsı ve alt etme duygusu beslemiyordu. Anderson'ın o yıllardaki kaygısı, yeni sorumluluğunu (NLR editörlüğünü) hakkıyla yerine getirmek ve Marksizmin izinden gitmeyi sağlamaktır. O, Thompson'ın çalışmalarındaki yöntemin, izlenecek izlerin belirsizleşmesine yol açmasından endişe duyuyordu. Anderson, biraz da bu düşüncenin ağırlığı altında, Tarih'in sebebe dayalı çalışılması gerektiğini, sebebi (illeti) bilinmeyen

üzerinden kuram üretilemeyeceğini ileri sürmüş, bu konudaki hassasiyetini de azaltmamıştır.

Bu öyküsel anlatıyı toparlayıp Anderson'ın kararlılığının belki asıl nedenine gelirsek; 1960'lı yıllar, modernizmin hemen her alanda sorguya çekildiği ve modernizme özgü değerlerin saldırıya uğradığı bir dönüm noktası olmuştur. Paris'ten yayılan post-modern atağa maruz kalan olguların başında, Tarihî Materyalizm gelir. Entellektüel dünyada giderek nüfuzu ve sayısı artan *post-modernistler* ve post-yapısalcılar³ Tarih'in gerçek değil, kurgusal olduğunu ve geçmişten gelen bir çözümün, bugünün sorununa çare olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Post-yapısalcılara göre Tarih, tarihçilerin kurgusudur ve bu yüzden tarihî gerçeği asla bilemeyiz; bunun için de, Tarih üzerinden ne gerçeğe, ne de geleceğe asla ulaşamayız. Post-yapısalcı, yani Lacancı-Foucaultcu tarihçilerin öne sürdüğü çarpıcı görüşler, tarihî nedenselliğin geçersizleştirilmesine, böylece Tarih'in ideolojik bir kurguya indirgenerek, bir bakıma reddine kadar varıyordu. Post-yapısalcılarca asıl reddedilmek istenen, Tarihî Materyalizme özgü olgular ve hatta Tarihî Materyalizmin kendisidir.⁴

Tarih Bilimi'nin, henüz başlangıç halindeki bu post-yönelişine karşı, Hallet Carr 1961 yılında "*What is History*" (Tarih Nedir-1996), Fernand Braudel ise 1966 yılında "*Écrits sur l'histoire*" (Tarih Üzerine Yazılar –1992) adlı yapıtlarını yazma gereği duymuşlardır. Perry Anderson da, Tarih anlayışında beliren ve Marksizme saldırıya dönüşen yeni post eğilim karşısında, *Tarih çalışmalarındaki nedenselliği, Tarih'in izi olarak görmüş* ve bu izi korumak uğruna kararlılık sergilemiştir. Anderson, katı kararlılığını aynı düşünceyi paylaştığı Thompson'a karşı bile göstermeye tereddüt etmemiştir, ömrü boyunca da *Tarih'teki nedenselliğin izlerini* korumayı savunmuştur. Nitekim 1960'ların sonuna gelindiğinde, bir grup Marksist çoktan post rüzgârın önüne geçmiştir; Anderson'sa, Tarih'in izini sürmeye devam edenler arasında en öne. Onun bu çabasını simgeleyen büyük eserini, 1974 yılında yayınladığı ikiz kitabı "*Passages-Lineages*" oluşturur. Anderson bu ikiz yapıtta, kapitalist gelişmenin beşiği olan Batı mutlakıyetçiliğinin tarihteki izini sürerek, sebebe dayalı Tarih çalışmasının mükemmel bir örneğini sunar:

2. Tarihin İzi: Mutlakıyetçi Devletin Soyu Veya Sivil Uygarlığın Soyağacı

Anderson'ın 1974 yılında yayımlanan iki eseri (*Passages-Lineages*), Avrupa uygarlığının tek iç bütünlüğü sayılan eski Yunan ve Roma hükümlerinden, erken modern Avrupa'da mutlakıyetçi monarşilerin son günlerine kadarki tarihin genel bir özetini vermektedir (Fulbrook ve Sckocpol, 2002: 170). Sözü edilen iki eserden biri, "*Passages from Antiquity to Feudalism*" (Antikiteden Feodalizme Geçişler), diğeri ise "*Lineages of the Absolutist State*" (Mutlakıyetçi Devletin Soyu/Soyağacı) adlı yapıttır. İki kitap birbirini tamamlayan bir bütün olarak değerlendirilmekte ve ortak olarak tek isimle "*Passages-Lineages*" olarak anılmaktadır. Sosyal Bilimciler ve entellektüeller arasında büyük takdir toplayan iki çalışma, hem teorik olarak hem de yöntemsel

³ Jacques Derrida, Jean-François Lyotard, Jacques Lacan, Julia Kristeva, Michel Foucault, Gilles Deleuze, Jean Baudrillard, vd.

⁴ Post-modern tarih eleştirisi üstüne ayrıntılı bilgi için bkz: Evans, 1999.

yaklaşım açısından çok doyurucu bulunmuştur. Anderson, iki kitapta mutlakıyetçi devletin soyağaçlarını betimleyerek, modernliğe giden yolların tarihteki farklılığını ve çeşitliliğini öne çıkarmıştır. Devletin soyunu, antik dönemden, feodalizme, feodalizmden mutlakıyetçi devlete, mutlakıyetçi devletten de modern devlete evrimleşme çizgisi olarak ele almıştır.

Anderson, tarihi oluşturan olguları olduğu gibi, tarihi süreçleri de bütünleştirici bir bakışla, nedensel çözümler üretmek için incelemiştir. Nedensel çözümlere bağlı olarak da, her toplumun kendine özgü bir soyağacı geliştirdiğini belirtmiştir. Tarihin bütünleştirici yanını her topluma özgü “tek bir çizgi” ile değil, farklı soyağaçlarının bütünleştiriciliği ile açıklamıştır. Anderson’a göre, tarihî yörüngeleri toplumların kendi dinamikleri ve kendi krizleri ayrı ayrı belirlemiştir; çünkü tarih, konfigüratif (kümesel) bir bütünsellik taşımaktadır. Bu yüzden de, kapitalizme uzanan soyağaçlarını, uygarlıkların farklılığını göz ardı etmeden incelemiş, hatta Avrupa’nın bütünsel tarihini bile, farklı soyağaçları ile ilişkilendirmiştir. Anderson’a göre, bütün uygarlıklar için tarihte aynı tür, yani tek bir soyağacı söz konusu olamaz, farklı uygarlıkların farklı soyağaçları vardır; aynı yolda ilerleseler de, geçerli tek bir toplumsal evrim kuramından söz etmek mümkün değildir. Anderson, “evrim” (*evolution*) sözcüğü yerine, “mermi yörüngesi” anlamına gelen “*trajetory*” sözcüğünü kullanmıştır. Bir bakıma devletlerin oluşum sürecini ve modern devletin kurumsallaşma aşamalarını “mermi yolunda-mermi yörüngesinde” yol almaya benzetmiştir (ayrıca bkz: Tunçay, 1994: 139). Bu bağlamda, toplumların tarihteki hedefi aynı, ama gidiş yörüngeleri birbirinden farklıdır.

Perry Anderson, *Mutlakıyetçi Devletin Soyuna* (1974) kitabında, odak nokta olarak yer verdiği Avrupa uygarlığını, iki coğrafi mekâna ayırarak, bu coğrafi mekânları da kendi içinde tekrar bölümlenerek ele almış ve kitabın “Sonuç” kısmında ise, bu mekânlar arasında karşılaştırmalar yapmıştır. Kitapta, Avrupa mutlakıyetçiliğini, Batı ve Doğu cephesi ile incelemiştir. Asya mutlakıyetçiliğini de yine parçalara bölerek göz önüne sermiştir. Anderson’ın çalışmasındaki temel sorunsal, farklı feodalizm biçimlerinin farklı mutlakıyetçi devletler yarattığı, bunun da kapitalizmin gelişiminde farklı rol oynadıkları gerçeği; bu tarihî gerçeğin ekonomik, toplumsal, siyasî ve kültürel sonuçları ile bu sonuçların etkileridir.

Anderson’ın ifade ettiği gibi, modern devletin ortaya çıkışı feodalizm üzerinden gerçekleşmiştir. Ama burada Anderson’ın feodalizme bakışını biraz ayrı görmek gerekir. Thompson’ın da karşı çıktığı ve aristokrasinin egemenliğiyle ilgili yaklaşımını eleştirdiği Anderson’a göre, Batı Avrupa’da feodalizmin terki toplumsal, siyasî, ekonomik bir kırılma veya devrimle gerçekleşmemiştir. Toplumsal bir iyileşme-uzlaşma yaşanmış, soyluların kendini geliştirerek dönüştürmesi, yani bir evrimleşme meydana gelmiştir. Yukarıdan yönetilen bir evrimleşme ile feodal soyluluk, mutlakıyetçi yönetimin içine çekilmiştir. Avrupa ekonomisinin ve toplumunun 14.-15.

yüzyıllardaki uzun krizi, Ortaçağ sonlarındaki feodal üretim modellerinin zorluklarını kanıtlamaktadır. Feodal kent-soylular döneminde yaşanan krizin politik sonucu, 16. yüzyılda mutlakıyetçi devletleri ortaya çıkarmıştır. Fransa, İngiltere ve İspanya’da merkezîleşen monarşiler, Ortaçağdaki toplumsal oluşumların ve yönetsel yapıların egemenliğini ellerinde tutan soylu sınıfta bir dönüşüm süreci başlatmıştır. Bu süreç, başlangıçta feodal soyluluk ile yeni burjuva sınıfı arasında kurulan dengeye işaret etmektedir. 17.-18. yüzyıllara gelindiğinde, soylularla burjuva sınıfı arasında kurulan denge, mutlak monarşiler lehine bozulmuştur (1974b: 15).

Feodalizmin geleneksel mülk sahipliğinin ötesinde, bir sistem olarak içinde ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasî bütünü yer aldığı, tarihi bir sürece denk geldiği açıktır. Anderson da buradan hareketle, feodal süreçteki alt-yapı ile üst-yapı arasındaki diyalektik ilişkinin varlığını irdelemiştir. Batı feodalizmini oluşturan düzeni ve bu düzenin koşullarını ele almıştır. Anderson’a göre, bu koşullar sadece geleneksel mülk sahipliği ile açıklanamaz, çünkü serflik ve malikâne sahipliği, başlı başına “karşılıklı ilişki” demektir. Lordların köylülerle aşırı ekonomik baskıya dayalı ilişkileri veya lordlar arasında hüküm süren vassal hiyerarşisi ve hükümlürlüğün parçalara bölünmesi, bu parçalar arasında geçerliliğini koruyan ilişkiler ağı, bütünüyle feodal düzenin bir ifadesidir (1974b: 16-7).

Anderson’ın incelediği Batı Avrupa’nın mutlakıyetçi ülkelerinde (İspanya, Fransa, İngiltere, İtalya, İsveç) söz konusu karşılıklı ilişkiler, henüz modern demokrasilerdeki kapitalist ilişkilerden uzaktır ve yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik bir yapıda gerçekleşmektedir. Bunlar, hâlâ feodal toplum düzeni ve ekonomi ilişkileri yanında, siyasî ilişkileri de, aşağıya doğru dikey bir tarzda yapılandırmaktadır. Anderson toplumdaki işleyişin, bu tarihte feodal üretim ilişkilerinin ve feodal üretim tarzının yürürlükte olduğunu ifade eder. Mutlakıyetçi sistemi biçimlendiren temel etmen, hâlâ feodal üretim biçimi ve üretim ilişkileridir. Anderson’ın daha kitabının en başında tartıştığı kavram, mutlak monarşilerin siyasî rejiminin yeni bir siyasî tarz değil, aslında feodal soyluluk düzeninin kendini yenilemiş biçimi olduğudur. Anderson’a göre, mutlakıyetçilik, feodal soyluluğun bir düzenleme aygıtıdır (1987: 17-21). Bu durumda mutlakıyetçi devlet yapısı gibi, mutlakıyetçi üretim tarzı da (merkantilizm), kapitalizmin erken aşaması değil, tam tersine feodalizmin geç aşamasıdır.

Batı Avrupa toplumu, Grek ve Roma antik uygarlığının mirasını devralarak feodal süreçleri başlatmıştır. Avrupa’yı dünyadaki bütün tarımsal uygarlıklardan ayıran Batı Avrupa feodalizmi, Antik dönemin köleci üretim tarzı ile Cermen üretim tarzının birbirine eklenmesi ile doğmuştur. Antik dönemden feodalizme geçen “kent feodalizmi” olgusu, “yurttaşlık” kavramı, “Roma Hukuku” ve “Klasik Yunan düşünce geleneği” feodal düzenin üst belirleyicileri haline gelmiştir. Bu belirleyici unsurlar, Batı’da feodal üretim tarzının ve ekonomik sistemin bütünüyle tıkanıdığı 14 ve 15. yüzyılların büyük krizi sırasında, bir zorunluluk haline gelen yapısal dönüşümün gerçekleşmesinde büyük rol oynamıştır; dahası, Mutlakıyetçi Devlet olgusunu da bu

belirleyici unsurlar öne çıkarmıştır (1974b: 27). Anderson burada, Batı Avrupa feodalizminin 15. yüzyılda konjonktürel koşullarla tetiklenerek, Batı Avrupa mutlakıyetçiliğine dönüştüğünü, ama asıl arkaplandaki organik yapının dönüştürülebilirliğine sahip olmasının belirleyici bir etken olduğunu savunur.

Anderson, soyluluğun çöküşü ve burjuvazinin yükselişi savlarına karşı çıkarken, yükselen burjuvazinin, zaten yenilenen soyluluğun bir uzantısı olduğunu açıklar. Anderson'a göre Mutlakıyetçi Devlet, burjuvalaşan soyluların bir eseridir. Öyleyse, sanıldığı gibi soyluluğa karşı kurulmamış, eski soylular tarafından kurulmuştur. Bu büyük oluşum da, soyluların dönüşüm geçirmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak tarihte yaşanan bu özel süreç, yalnızca Avrupa'nın Batı yarısı için söz konusudur. Doğu Avrupa'nın koşulları ise, Batı'dan çok farklı ve kendine özgüdür (1974b: 195-220).

Avrupa'nın Doğu yarısı, Balkanlar üzerinden gelen Osmanlı hücumuna maruz kalmıştır. 14.-15. yüzyıllardaki bu hücum, Batı Avrupa ekonomisinin kriz içinde, Osmanlı Devleti'ninse güçlü olduğu bir döneme denk gelir. 16. yüzyıl, krizin kısmen atlantılmaya başladığı bir dönem olmuştur. Bu çalkantılı sürecin Rusya ve Prusya'daki siyasi sonucu, Doğu Avrupa mutlakıyetçiliği biçiminde ortaya çıkmıştır. Tekrar hatırlatmak gerekirse, Anderson'da, Doğu Avrupa mutlakıyetçiliği ile Batı Avrupa mutlakıyetçiliği birbirinden ayrı soyağaçlarına ve oluşum karakterine sahiptir. Perry Anderson kitabında, Doğu Avrupa mutlakıyetçiliğini oluşturan beş mekân üzerinde durmuştur. Bu coğrafi mekânlar Prusya, Polonya, Avusturya, Rusya ve Osmanlı Devleti'dir. Bunların da her birinin, kendine has bir gelişme çizgisi, özgün bir mutlakıyetçi oluşum süreci ve modernleşme deneyimi söz konusudur.

Anderson'a göre Batı'daki mutlakıyetçilik, feodalizmin siyasî aygıtlarının yeniden düzenlenmesinden ibaretken, Doğu'daki mutlakıyetçilik, bunun tam tersine feodal aygıtların yok edilmesi ve feodal sınıfın bastırılması üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, Gramscici ve Tillyci bir ifade ile Batı'da *rıza/sermaye-yoğun*, Doğu'da ise *zor-yoğun* bir deneyim yaşanmıştır. Bu bağlamda Anderson okumasından çıkaracağımız sonuca göre diyebiliriz ki, Batı'da feodalizm genişletilerek mutlakıyetin içine çekilmiş, Doğu'da ise daraltılarak mutlakıyetin dışına itilmiştir. Bu anlamda Doğu ile Batı mutlakıyetçiliği çok açık biçimde, iki ayrı soyağacı üzerinden gelişmiştir (ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: 1974b: 221-35). Bunun yanında Asya mutlakıyetçiliği çok daha farklı bir soyağacına sahiptir. Batı Avrupa mutlakıyetçiliğine benzer gelişme gösteren tek Asya mutlakıyetçiliği ise, yalnızca *Japonya*'da ortaya çıkabilmiştir (bkz: Anderson, 1974b: 435-61, ayrıca Asyatik model için bkz. 462-549).

Anderson *Mutlakıyetçi Devletin Soyu* kitabında, teori ve tarihi sistematik bir biçimde buluşturmuş, bu buluşma üzerinden toplumsal değişimin mantığına ve gereklilik koşullarına ulaşmıştır. Anderson bir süreç olarak toplumsal değişimi, kendine özgülük taşıyan *tarihî yörünge* fikri içinde aşamalı olarak ele almıştır. Onun antik toplum, Ortaçağ feodalizmi, Avrupa geç (olgun) feodalizmi ve mutlakıyetçi devlet

üzerinden ulaştığı, kapitalist evre yalnızca belli zaman ve belli mekân ile sınırlı olmayıp, kapsayıcı bir zamansallık ve mekânsallık taşımaktadır. Bu kapsayıcılık, Batı tarzı sivil uygarlığın (*civilization*) ortaya çıkmasını ve dünyaya yayılmasını açıklar. Anderson, tarihî yörüngenin zamana ve mekâna özgü çeşitliliğini, tıpkı üretim tarzı çeşitliliğinin açıklanmasında olduğu gibi, karşılaştırmalı örnekler olarak sunar. Özellikle Avrupa ve Japonya'nın karşılaştırılması hem koşulların, hem zamanın, hem de mekânın yörüngesini anlamak açısından önemli ipuçları sağlar. Kısacası, Anderson'a göre kapitalizmin tarihinde, uzun süremlî toplumsal mobilizasyonu olduğu kadar, karmaşık iktidar ilişkilerini de açıklayan farklı soyağaçları yükselmektedir. Üstelik bunlar kendi üretim koşullarının kökenine sahip soyağaçlarıdır.

Anderson'ın büyük çalışması sayılan ve birbirini tamamlayan iki yapıtı "*Passages ve Lineages*" (Geçişler ve Soylar/Soyağaçları) işte bu farklılığın, kapsamlı bir incelemesidir. Anderson, tarihin üretim tarzına bağlı bir değerlendirilmesini sergileyerek aynı zamanda, nedenselliğe bağlı bir çözümleme yönteminin, tarihî süreçlerin anlaşılmasındaki reddedilemez önemini göstermiştir. Anderson'ın yapıtlarının bir özelliği de, kendini açıkça belli eden Materyalist Tarih algısının dışavurumu ile biçimlenen gerçekçi yorumlarıdır. Anderson, Tarihî Maddeciliği bir ölçek gibi kullanır ve tarihi de, üretim tarzının bir sonucu olarak algılar.

Anderson için, Tarihî Maddecilikle kıyaslanabilecek, alternatif bir tarihî gelişme kuramı henüz çıkmamıştır; yani Anderson'a göre, bir başka yolla Tarih okumak ve yapmak, hâlâ olanaksızdır. Tarihî Maddecilik, devlet ve toplum olgusunu olduğu kadar, sınıf çatışmalarını anlayabilmek için de, başvurulabilecek bir ölçektir. Bunun yanında, konjonktürel dönüşümlerle birlikte, bizzat organik olan yapısal özellikleri ve değişimleri açıklamanın en güvenilir ve bilimsel yolu, yine Tarihî Maddeciliktir (Anderson, 1983, 1987 ve 1996).

3. "Tarihî Materyalizm'in İzinde" Gitme Çabası

Perry Anderson, Tarihî Materyalizmin izini süren bir entelektüel olarak, "Eleştirel Kuram Programı" çerçevesinde gerçekleştirilen bir dizi konferansta, kavramı yeniden tartışmaya açma gereği duymuştur. Bu doğrultuda, Karl Marx'ın Tarihî Materyalizminin bıraktığı izi ve bu izin peşinden gidişi derinlemesine ele almıştır. Anderson'a göre bu çaba, Marksizmi anlamak kadar, geleceğe ilişkin görüde bulunmak için de gereklidir. Bu düşünceyle, California Üniversitesi'nin konferans davetini, Sol'daki entelektüel gelişmeleri gözden geçirmek ve Tarihî Materyalizm için yeni girişimde bulunmak adına bir fırsat olarak kabul etmiştir. Anderson'a göre, Marksizmin içinde bulunduğu durumu değerlendirme amacı taşıyan hiçbir girişimin kaçınamayacağı bir tek soru kalmıştır; o da, Marksizm ile Sosyalizm arasındaki ilişkinin niteliğine ilişkindir. Anderson, Marksizm ile Sosyalizm arasındaki çoğul ilişkinin niteliğini araştırmak ve bu niteliğin ontolojisini ortaya çıkarmak adına, her türlü etkinliğin ve bu tür konferansların çok gerekli olduğunu söylemiştir.

Sosyalizmi, ufukta insanlığı bekleyen tarihî sürecin fiili “son nokta”sı olarak görmenin yanıltıcı olduğunu belirten Anderson, Sosyalizmi iki yüz yıllık geçmişle bugün arasında tutku ve tartışmalarla beslenen, *ülküsül ilkeler ve değler yargıları hareketi* olarak tanımlamıştır. Anderson’a göre bu anlamda Sosyalizm, hem Marksizmden önce gelen hem de onu aşan kültürel ve siyasî bir güç alanını temsil etmektedir. Bu açıdan, Tarihî Materyalizm kuramı, Sosyalizm ile bir ve aynı olmadığı gibi, Marx’tan önce de, yapıtları Tarihî Materyalizm çerçevesine yakın veya uzak olan Sosyalist düşünürler yaşamıştır. Öte yandan Anderson’a göre bu noktada, Sosyalizm ile Marksizm arasında bir özdeşlik veya çakışma aramak da yanlıştır (1986. 103).

Hatırlayacak olursak, Anderson bu tür eleştirilerini daha önce üstünde durulduğu gibi, özellikle E.P. Thompson’ın çalışmalarını hedef alarak yapmıştır. Thompson’ın yeni bir “ütopyacılık” doğrultusunda olduğunu; çünkü Komünizmin ahlâkî iddialarını yeniden olumlarken, Marksizmin bilişsel (*cognitive*) taleplerini gereksiz kılarak, Marksizm ile Komünizmi karşı karşıya getirdiğini söyler. Anderson, burada Marksizmi Sosyalizmden farklı görürken, Komünizm ile Sosyalizmi aynı görmektedir (1986: 103). Aslında elbette Anderson’ın peşinde olduğu asıl konu, Tarihî Materyalizmin “bir bütün olarak Sosyalist düşünce ve kültür bünyesinde taşıdığı genel hâkimiyete yol açan “tarihî sebepler”dir” (1986: 104). Anderson, Marksizmin özgün kuramsal içeriğinin sınırlarının nereye kadar uzandığını sorunsallaştırır. Bunu, Eleştirel Kuram’ın kendine özgü belirsizlikleri üzerinde yoğunlaşarak anlamaya çalışır.

Anderson eleştirel kuramı, “edebiyat kuramı” ve “toplum kuramı” olarak ikiye ayırır. Anderson’a göre, iki kuram arasındaki sürtüşme, çoğu kez zorunlu olarak, bir bağlantı halini ifade eder. Ancak, Anderson’ın ifadesiyle, edebî olandan toplumsal olana doğru olduğu belirlenen veya ileri sürülen hareket, toplumsaldan edebiyata doğru ters yöndeki bir harekete pek yaygın biçimde çevrilmemiştir. Edebiyat kuramlarının büyük çoğunluğu, toplum üzerine doğrudan veya imâ yollu çeşitli söylemler önerirken, edebiyata ilişkin söylem öneren toplum kuramı hemen hemen çok azdır (1986: 14). Anderson, işte bu noktada Marksizmin, bir istisnayı yakaladığını ve bu alandaki rakiplerinden farklı biçimde, 20. yüzyılda edebiyata ilişkin olarak kapsamlı bir söylem geliştirebildiğini savunuyor.⁵ Anderson’a göre, zaten eleştirel kuram kavramının da,

⁵“Şunu biliyoruz ki, Marksizm elbette, çok büyük bir ağırlıkla ve her şeyden önce bir bütün olarak toplumun niteliği ve doğrultusu ile ilgilenen düşünce sistemleri kategorisine girmektedir. Ancak başlangıçta dünyaya meydan okuyarak, radikal ve boyun eğdirilemez bir biçimde eleştirel olan Marksizm, sonradan kendi temel itkisi tarafından, ustalıkla edebiyat eleştirisine kaydırılmıştır. Marx-Lassale yazışması bu kaymanın doğal başlangıcıdır. Bu kayma, bir uyum sonucu değil, tam tersi derin çatlakların, ayrışmaların ve çatışmaların sonucudur. Buna bağlı olarak da eleştirel kuram bütünlüğü, bir yanda edebiyata ilişkin genel kuramlar, diğer yanda ise Marx’tan kaynaklanan toplum fikri üzerinden belirlenir. Bu tür dönüşümün en dikkate değer olanı ise 1930’larda, Frankfurt Okulu tarafından başlatılmıştır. Özellikle Horkheimer ve Adorno’nun çalışmaları, Tarihî Materyalizm’i bir “bilinç” kazanımı meselesi olarak öne çıkarır, yani materyalizmi ayırt eden şeyin, insanlar tarafından farkına varılmasını sağlama çabasıdır. Marcuse’in çalışmalarıyla giderek edebiyat ve sanat alanına yönelen eleştirel teori, Marksizmin sınıfsız bir toplum hedefi açısından ya da bilinçli bir materyalist felsefenin prosedürü olarak yetersiz kalır. Bu Frankfurt Okulu’na yöneltilen en büyük eleştiridir” (Anderson, 1986: 14-5)

Tarihî Materyalizme uygun düşmesinin asıl nedeni Marksizmin, *kuram tarihi sunmayı üstlenen bir Tarih kuramı* olmasından kaynaklanmaktadır (1986: 17).

Tarihî Materyalizm, Marx'ın diyalektik anlayışında dünya düzenini değiştirebilmek için, bu düzeni anlamının kuramsal bir temelini oluşturur. Marx'ın görüşleri, sosyal bilimsel bir bütün halinde, toplumsal üretimin niteliği ve toplumun ilerleme doğrultusu üzerinde yoğunlaşan "düşünce sistemi" olarak öne çıkmıştır. Marx'ın bu düşünsel açılımı, "Tarih kuramı" aracılığı ile *praksis* alanına ulaşmaktadır. Perry Anderson'a göre bu da, *dünyayı anlamak üzere yola çıkan Marksist teorinin, her zaman dünyayı dönüştürmeyi hedefleyen bir kitle pratiği ile yaşadığı, (sonu gelmez) bir birlikteliğe dönüşümüdür* (1986: 19-21). Bu bağlamda Marksizm, "Tarih okuma" ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Anderson'a göre Marksizmin Tarih ile yaşadığı bu sıkı ilişki, toplumdaki içsel engelleri, blokajları, *aporiaları* açıklamak için bir gerekliliktir (1986: 20-1). Marksizmin içsel ve dışsal okumaları, tarihe sağlam bir zemin olarak yaslanmayı öngörür, ama bu indirgemeci bir tarih algısına dönüşmez.

Burada şu kısa açıklamayı yapmak gerekirse, bilim çevrelerinde ve entellektüeller arasında benimsenmiş olan anlayışa göre, Marksizm, bilindiği gibi iki ayrı disiplinden oluşmaktadır: "Tarihî Materyalizm" ve "Diyalektik Materyalizm". Bu ayırımı Tarihî Materyalizm, Marksist teorinin bilimsel yanını, yani Tarih ile Toplumbilimsel yanını, Diyalektik Materyalizm ise Felsefi yanını ifade etmektedir. Ancak bunları bıçakla keser gibi birbirinden ayırmak veya koparmak mümkün olamaz; çünkü gerçekte Tarihî Materyalizm, Diyalektik (Felsefi) anlayışın, tarihe (veya topluma) uygulanmasından başka bir şey değildir (Sezgin, 1989: 75). Diyebiliriz ki, *Diyalektik Materyalizm*, Marksizmin materyalist (Felsefi) temeline dayanan bir araştırma ve bilgi üretme yöntemidir.⁶ *Tarihî Materyalizm* ise, Diyalektik Materyalizmin (Felsefenin) ilkelerinin, toplumsal yaşamın incelenmesinde ve toplumun tarihinin araştırılmasında kullanılmasıdır.⁷ Burada, Marksizmin, Marx'ın ifadesiyle

⁶ Lenin, bu konuda *Granat Ansiklopedik Sözlük'e* 1915'te şu satırları yazmıştır: "Marx ve Engels, evrimin en kapsamlı, en zengin ve en derin öğretisini, klâsik Alman felsefesinin sınırsız bir kazanımı olan Hegel diyalektiğinde buluyorlardı. Gelişim ilkesinin, evrim ilkesinin herhangi bir başka formülasyonunun tek yanlı ve içerik bakımından yetersiz olduğunu, ve ancak doğada ve toplumdaki evrimin (çoğu kez sıçramalar, altüst oluşlar ve devrimler yoluyla gelişir) fiilen izlediği yolu saptırdığını ve sakatladığını düşünüyorlardı. (Engels bunu açıkça belirtmiştir: "Bilinçli diyalektiği, (Hegelmilik de dâhil idealizmin yıkımından kurtarma gereğini kavrayan ve onu doğanın materyalist anlayışına uygulayan, hemen hemen yalnızca Marx ve ben olduk."(Engels, 2003:52) (ayrıntılı bilgi için bkz: Lenin, 1990: 18-9).

⁷ Lenin, üstte belirtilen sözlükte tarihî materyalizm hakkında şu bilgiyi vermiştir: "Marksizm-öncesi "toplumbilim" ve tarih yazarlığı olsa olsa gelişigüzel toparlanmış bir kaba gerçekler yığını ve tarih sürecinin tek tek yönlerinin bir açıklamasını getirmişti. Karşı eğilimlerin tümünü inceleyerek, onları toplumun çeşitli sınıflarının açıklıkla ifade edilebilen üretim ve yaşam koşullarına indirgeyerek, özel bir "egemen" fikrin ya da onun yorumlanmasının seçimindeki öznellik ve keyfiliği ayıklayarak ve ayırım yapılmaksızın, bütün fikirlerin ve bütün çeşitli eğilimlerin maddi üretim güçleri koşulundan çıktığını açıklayarak, Marksizm, toplumsal ekonomik sistemlerin, doğuş, gelişim ve düşüş sürecinin ayrıntılı ve kapsamlı inceleme yolunu göstermiştir. Halk kendi tarihini yapar, ama halkın, halk yığınlarının güdülerini

bilim aracılığıyla devrim yapma hareketi olduğunu unutmamak gerekir. Marx, 28 Aralık 1862'de Kugelmann'a yazdığı bir mektupta, Almanya'daki entellektüel çevrenin yeni basılan “*Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı*”ya kayıtsız kalışından duyduğu sitemi ifade ederken, kitabının dilinin ağırlığının bahane olamayacağını imâ ederek şu satırları yazmıştır: *Bilimle devrim yapmayı hedef tutan bilimsel girişimler, hiçbir zaman gerçekten sıradan bir dille kaleme alınamaz...*(aktaran Bottigelli, 1970: 18). Taner Timur'a göre ise, Marksizmin bilimselliği, aslında “devrim” kavramı çerçevesinde hayatla ilişkilidir; hayattan kopuk, hayata dışarıdan bakan bir model, bir teori hazırlayıp, sonra onun şartlarını yerine getirmeye çalışan bir teori değildir. Hayatın içinden, hayatın kavgasından çıkan bir modeldir; model de değil, bir yöntemdir – praksistir- (1998: 19).

Anderson açısından bu bilimsellik, Marksizmin kendi doğuşunu ve geçirdiği değişimleri açıklayabilen öz-eleştirel kuram oluşturabilmesinin koşullarına işaret etmektedir. Anderson'a göre, Marksizmin bu özgünlüğü, onun bilimsel bir dayanak bulmasının da koşulunu sağlamıştır. Ancak bu özgünlük, Fiziğin veya Biyolojinin bilim olarak kabulünü sağlayan kavramlardan elbette farklıdır: *Geleneksel anlamdaki “geçerlilik” yerine, “keşif” olarak kavranan bağlamla ilişkili başka bir sözcük bulmak gerekiyor; çünkü bilimlerin tarihinin anlaşılabilirlik esası, onların dışında değildir. Bunu anlatabilmekse güçlük yaratabilmektedir. Oysa bilimler bir kez kurumlaştıktan sonra, her birinin kendi bünyesinde ortaya çıkan, kendilerine ait sorunların ve onların çözümleri tarafından belirlenen içsel evrimin, görece yüksek bir derecesine ulaşırlar* (Anderson: 1986: 18). Bunu da ortak doğruyu arayış çabası olarak gören Anderson, Marksizmin dışsal tarihi kadar, içsel tarihinin de nedensel açıdan önemli olduğunu belirtmektedir.

Toplumdaki sınıf mücadelelerini içsel ve dışsal tarihin temel unsuru sayan Anderson, en başta Marx'ta sınıf mücadelelerinin “tarihin dinamosu” gibi, aksiyomatik bir anlam taşıdığını ve bu anlamın, Marksist Tarih bilincinin üst-kurumsal ideolojisini oluşturduğunu söyler. Bu durum Marx'ı, kendinden önce var olan diğer sosyalistlerden ayıran bir noktadır. Bu nokta Sosyalizme, Tarih bilinci aracılığı ile kazandırmış olduğu “bilimsellik” sorumluluğudur. Marx bilimsel bir Sosyalizm hedeflemiş; bunu da, Tarih'in bilimselliğinden yararlanarak gerçekleştirmiştir (Anderson, 1986: 21). Bir başka açıdan ise Anderson, Marx'ın Sosyalizminin, kanıt ve doğruluk gibi, akılcı araçlarla denetlenebilen kriterlere dayandığına işaret etmektedir: “Marx, geçmiş yıllara ait yaşantıyı incelemenin, ilerlemenin yanı sıra bilişsel (*cognitive*) boyuttaki etkisi üzerine ciddiyle eğilmiştir. Marx'ta eğer bir bilim, hem kendi içsel tarihini, hem de

belirleyen, yani çatışan fikir ve uğraşların çarpışmasına yol açan nedir? İnsan toplumlarının yığınları içindeki bu çarpışmaların vardıği sonuç nedir? İnsanın bütün tarihî faaliyetlerinin temelini oluşturan maddi yaşamın üretiminin nesnel koşulları nelerdir? Bu koşulların gelişme yasası nedir? Marx, bunların hepsine dikkatleri çekti ve bütün geniş çeşitliliği ve çelişkililiğine karşın, belirli yasalarla yönetilen tek bir süreç olarak, tarihin bilimsel incelemesinin yolunu gösterdi” (1990: 22-3).

onu kuşatan dışsal tarihini oluşturan engellerin ve harekete geçiren çelişkilerin-mücadelelerin dışında kalıyorsa, bu durumda o bilim maddi açıklamadan kaçacak, hatta maddi olanın ötesine geçerek bilimden uzaklaşacaktır. Marksizm için Tarih, bilimi “ötesi” ile “gerçek” arasındaki çizgide dizginleyebilen koordinatın kesiştiği alandır (1986: 20-1).

Anderson, Marx’taki bu bilimsellik yaklaşımının, bırakın sosyalistleri, kapitalistleri bile şaşkına çevirdiğine dikkat çekiyor. Sosyalizmin “bilimsel Sosyalizme” dönüşümünde, Marx’ın başvurulması zorunlu olan bir Tarih fikri ileri sürmesi, Sosyalizmi bilimin köşe taşlarından biri haline getirmiştir diyor. Bu ortam da, sosyalist olmayanları bile, bir başvuru kaynağı olarak Marx okumaya zorunlu kılmaktadır. Marx, kapitalist üretim tarzını çözümlerken, görüntülerin (piyasa) alanını, iç ilişkilerin (üretim) alanından ayırarak, üretim çizgisinde tarihî bir “başlangıç” anı belirlemiştir. Marx, “bu durum, geçmiş emeğin yaşayan emek üzerinde egemenlik kurması ve özneyi nesneleştirmesidir. Bu sonradan güncel dolaşım sürecinin başkalaşım ve düzeltmeleriyle iyice gelişen bir yer değiştirmedir, kurucu unsurdur. Burada tarihin rolünü iyi anlamak zorundayız” der (1974. 45).

Anderson Marksizmin izinden gitmeyi, Marx’ın epistemolojisine sahip çıkmak olarak anladığını göstermektedir. Marx’ın bilincinde “epistemolojik düzey-ontolojik düzey” ve “bilgi nesnesi-gerçek nesne” ayrımını göremiyoruz. Bu konu, Marx’ın tarih bilincinin, yani maddi koşulların yönlendiriciliği fikrinin iyi anlaşılması açısından önemli bir ayrımdır. Öbür taraftan Marx, insanların kendi tarihlerini kendilerinin yaptığını ileri sürer. Ancak, unutulmamalıdır ki, buradaki “insan”, somut yaşamın bizzat içinde yer alan ve kendisi onun (yaşamın) etrafında belirlenmek durumunda olan insandır ki, bu da “özne”dir. En açık ifade ile tarihi yapan insanın, aslında tarih tarafından tarih yapmaya koşullandırılmasıdır.⁸ Marx, özneyi reddetmez, ama tarih içinde öznenin konumunu “nesne” olarak görür. Bu anlayış, Marksizmde Gramsci’ye kadar böyle devam etmiştir. Gramsci ise, “tarihin öznesi” olan nesnel bireye, “gerçek özne” konumunu teslim etmiştir.

Marx’ın temel problematiği toplumun geneline ilişkin bir kaygıya içkindir. Toplumdaki eşitsiz-sınıflı yapıyı ortaya çıkaran, mevcut tarihî sürecin koşullarını belirlemeye çalışır. Bunu yaparken de iki noktada Hegelci felsefeden yararlanır:

1. Tarih insanların iradesi dışında gelişen nesnel bir süreçtir.

2. Tarihî süreç her aşamasında çelişkiler içeren organik bir bütünlük içindedir.

Bu tarihî bütünlüğün hareketini de tarihin çelişkileri sağlamaktadır (Sezgin, 1989: 102).

Marx, tarihî sürecin gelişmesi ile üretim sürecinin gelişmesini birbirine bağlı olarak düşünmüştür. Ancak bu sürecin bilgisinin, mevcut üretim ilişkilerinin

⁸ Marx’ın öznesi, tarihin aktörüdür ama toplumsal sürecin sonucunda oluşturulan bir niteliği vardır. Bundan dolayı gerçekte, kendine özgü iradesi olan, değiştiren, dönüştüren, yapan, eyleyen, kurucu öge değildir. Tarihin koşullandırdığı irade dışı öznedir (Sezer, 1997: 35-44). Bu özne de işçi sınıfı veya proletaryadır

çözümlemesi ile anlaşılacağı görüşündedir. Büyük eseri *Kapital*'i de, bu ilişkilerin çözümlemesi adına kaleme almıştır. Fakat burada her ne kadar Marx'ın, Hegelci bir benimseme ile talgısını biçimlendirdiği söylene de, Hegel ile Marx arasında, içerik bakımından çok büyük fark bulunmaktadır. Anderson'ın anlatımıyla, Hegel'in Tarih Felsefesinde itici güç, kendi kendine gelişen ve tarih boyunca birbirini izleyen uluslarda gerçekleşen bir soyut ilkedir, yani manevî inançtır. Ama Marx'ın anlayışında bu itici güç, temel iktisadî bölüşüm biçimlerinde ve bunların sonucu olan toplumsal sınıflarda ortaya çıkan, kendi kendine gelişen üretim güçlerinin oluşturduğu düzenin somutluğu içindedir. Hegel için ilerleme mekanizması, yani tarihin itici gücü uluslararası savaşlar, Marx'a göre bu, toplumsal çatışmalardır. Ortak yanları her ikisinin de, tarihin akışının ussal bir biçimde zorunluluk olduğuna, mantıksal bir plana göre ortaya çıkan ve önceden belirli bir amaca doğru ilerleyen aşamalar modelini temsil ettiğine inanmalarıdır. Bu ilerleme modelini, bütün insanlık için bir ve aynı düşünmüşler, herkesin her ulusun ay da her sınıfın bu modele uymasını ilerleme adına zorunlu görmüşlerdir.

Anderson, Batı Marksizminin kalelerinin, yükselen yayılcı kapitalizm karşısında, üç sefer büyük bir tarihî başarısızlık deneyimi atlattığını belirtir:

1. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Orta Avrupa'da patlayan proleter başkaldırının bastırılması,
2. Bin dokuz yüz otuzların sonlarında İspanya ve Fransa'daki Halk Cepheleleri ile İspanya Cumhuriyeti'nin yıkılışı ve Sol'un Fransa'da çözülüşü,
3. İkinci Dünya Savaşı'nda Nazizm'e karşı yürütülen mücadelenin kalıcı olamaması.

Anderson bu genel tarihî koordinatlar sisteminde, Marksist teorinin, Doğu'da (SSCB'de) "Stalinizmin doğuşu ve kurumsallaşması" gerçeğine yol açtığını söylüyor. Öte taraftan Almanya, İtalya ve Fransa'ya baktığımızda, bu ülkeler Batı Marksizminin "anavatanı" haline gelmişlerdir. Britanya ve Birleşik Devletler'de ise, devrimci bir meydan okumadan ciddi anlamda söz edilemez (1986: 21-2).

Bu noktada Anderson'ın işaret ettiği önemli bir olay da, 1918-1968 yılları arasındaki 50 yıllık dönemde, "Lukacs-Gramsci ve Korsch"un kendi ülkelerindeki komünist partilerin aktif birer önderi ve örgütleyicisi olmalarıdır. Marksizmin giderek klasik mevzilerinin, sendikalar ve siyasal partilerden, araştırma enstitülerine ve üniversite kürsülerine yer değiştirmesi de, bu dönemin bir başka gelişmesidir. Özellikle *Frankfurt Okulu*, akademiye yönelimin bir simgesi olarak öne çıkmıştır (1986: 22).

Anderson bu durumu, "kurumlar düzlemindeki kaymanın entelektüel değişime yansımaları" olarak açıklamaktadır. Bu entelektüel kaymanın sonucunda Marx'ın kendi çalışmalarında izlemiş olduğu "Felsefe, Siyaset Bilimi ve İktisat" sırasının, Batı

Marksizminde tersine çevrildiğini öne sürer.⁹ Ama eleştirel düşüncenin kapitalizm analizlerinin, 1930'daki Büyük Bunalım ile kesilmesi ve Gramsci'nin ölümüyle de burjuva devletinin siyasî tahlilinin azalması sonucu, Anderson'a göre, *Sosyalizme giden yollara dair tüm stratejiler, hemen hemen tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. Zaman içinde ise bunların yerini, giderek yöntem sorunları üzerinde odaklaşan felsefî söylem ile somut anlamdaki epistemolojik çerçeve almıştır* (Anderson, 1986: 22-3).

Anderson,

Korsch'un 1923 tarihli "Marksizm ve Felsefe" (*Marxism and Philosophy*) adlı çalışmasını, epistemolojik bakımdan *stratejik yolda çığır açıcı* bulunduğunu belirtir (1986: 23). Bu tip çalışmalarda, Marx'tan önceki ve Marx'ın dışındaki felsefî birikimlerin öne çıkarılmasına işaret eder.¹⁰ Böylece, *klasik Marksist Felsefe, yalnızca geçmişteki vasat seviyelerin çok ötesinde olan, genel bir yetkinleşme düzeyine ulaşmakla kalmamış; Batı Marksizminin başlıca simgeleri olarak, altyapıdaki ihmallerin parlak "telaficileri" imiş gibi kültürel süreçler olarak üstyapının daha yüksek seviyelere ulaşmasına da öncülük etmişlerdir* (Anderson, 1983: 24).

Bir başka

açıldansa, Anderson'ın çok haklı bir saptamasına göre, Tarihî Materyalizmin bu alanda daha önce hiç ulaşmadığı bir duyarlılık ve hayal gücü ile sanat ve ideoloji alanında imtiyaz sahibi olduğu yeni bir dönem öne çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında koşullarında, özellikle Almanya'da Adorno ve başkaları, zaten siyasetin her türüyle dolaysız bir ilişki kurmaktan uzak durmaya çalışmışlardır. Anderson, Soğuk Savaş'ın en kötü yıllarında bile, hiçbir sol düşünürün *status quo*'ya teslim olmadığını ve onu övmediğini; ama kapitalizmin sosyo-ekonomik istikrarının yol açtığı nesnel koşulların, 25 yıldır –hatta birinci revizyonist dalgadan beri- sorulmayan soruları tekrar gündeme getirdiğini yazar ve "artık, nesnel ve öznel koşullar, bir başka tür Marksizme giden yolu hazırlıyor gibiydi" der (1986: 25).¹¹

Anderson, Marksist klasik geleneğin yaşayan üyelerinin tarihî anlam taşıyan bir ürün ortaya koyamadığını belirtir. Buna karşın bu dönemde, klasik Marksist geleneğin alternatifi olarak epistemoloji ve estetik dışında yeniden iktisadî, toplumsal ve

⁹ 1970'lerde, Gramsci'nin yeniden öne çıkması, Marksizmin kültürel derinliğini de öne çıkarmıştır. Bunun, Marx'ın özgün çalışma sırasına bir dönüş yaratması beklenmemekle birlikte; Marksizmin sıkıştığı ekonomi-siyaset arası sahada, bir derinlik ve genişleme yarattığı da açıkça gözlenmektedir. *Kültürel Çalışmalar Okulu* bu alandaki erken genişlemenin bir simgesi sayılabilir. Marksizmdaki entelektüel yönelişin, kültüre ve antropolojiye giderek daha yaklaşacağını düşünebiliriz.

¹⁰ Örneğin Sartre, Adorno, Althusser, Marcuse, Della Volpe, Block ve Colletti diyalektik açıdan Hegel, Spinoza, Kant, Kierkegaard, Schelling ve diğerlerine başvurmuşlardır. Batı Marksizmi bünyesindeki bu tür okullar aynı zamanda, -Marksist olmayan- çağdaş entelektüellerle de yakın bir ilişki içine girmiştir; bu isimler arasında Weber, Croce, Heidegger, Lacan, Hjelmslew vd. yer almıştır. Anderson bu yakın ilişkilerin nedeninin, işçi hareketi pratiği ile Batı Marksizmi arasındaki ilişkinin kopmasının bir sonucu olduğunu söyler. Aynı zamanda, klasik Marksizm geleneğinin, kendine yabancı olan burjuva kültürü ile girdiği ilişki biçiminin bir ifadesidir (Anderson, 1986: 24).

¹¹ Gerilimli, uzun ve bekleneni verememiş olan bu dönem, Marksist geleneği 1970'lerde tıkanma noktasına gelmiştir. Yığınlar, sol partilerle değil, sosyalist kuram ile buluşmuş ve harekete geçmiştir. 69'da İtalya'daki militanlık dalgası ve 1974'te Britanya'daki işçi grevleri, Batı Marksizmi üzerinde

siyasî düzenle ilgili meselelere yön verebilecek başka bir Marksist kültürün ortaya çıktığını vurgular (1986: 27). Anderson'a göre, Tarihi Materyalizmin izinden giden bu yeni düşünce liderleri, geleneksel Marksizm bünyesinde bir kırılmaya, adeta topografik bir kopuşa neden olmuşlardır. Ancak bağlantıların sürekliliğini, bir "ara durum" formülasyonu olarak belirlemişlerdir. Bunların da, Louis Althusser kadar kalıcı olanı azdır ve birçoğunun arkasındaki eski klasik okulun izi korunmuştur, hatta bu iz hemen fark edilmektedir.¹²

İngilizce konuşulan dünyada ortaya çıkan Tarih merkezli yeni Marksist kültür, elbette Tarih'le sınırlı kalmamış, Tarih ile kuramı buluşturmuştur. Bunu başlatan da, öncelikle Thompson'un Althusser'e karşı giriştiği uzun ve tutkulu polemik ifadesi olan "Teorinin Sefaleti" (*The Poverty of Theory*) adlı yapıttır. Bu tartışma geriye dönülmez ve ayrılmaz bir biçimde Tarih ile kuramı bir araya getirmiştir (Anderson, 1986: 35-6). Öte yandan yaşanan polemik süreci, Marksist anlayışı ulusal boyuttan uluslararası bir boyuta çekmiştir. Wallerstein'nın "dünya sistemi" kuramı, tam da bu tartışmaların ardından ortaya çıkmıştır. Marksist iktisat artık Japonya'dan Belçika'ya, Kanada'dan İtalya'ya, Britanya'dan Almanya'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar çok geniş bir coğrafyada tartışılmaya başlanmıştır.

Anderson burada ilgi çekici bir yorum getirir: Anderson'a göre böylece, Batı'daki Sol düşüncede yer alan umut ve varsayımlar büyük ölçüde gerçekleşmiş görünmektedir. Ancak teorinin akışı, hiçbir biçimde kitlesel bir doğrultuya yönlentilememiştir, yani yığın pratiği ile harekete geçecek bir devrim Batı'da gerçekleşmemiştir (1986: 37). Bunun nedenini Anderson, gelişmiş ülkelerde demokrasinin ötesinde, sosyalist bir demokrasiye geçiş için sol stratejilerin yeterince oluşturulamaması ve yetkinleştirilememesi ile açıklıyor. Anderson'a göre, Klasik Batı Marksizminin yerine geçen yeni Marksizmin, halefiyle paylaştığı şey aslında "teorinin sefaleti" değil, "stratejinin sefaleti" olmuştur (1983: 37). Stratejinin sefaleti, geniş boyutlu tarihi bir bağlama geçmeden önce, Marksizmin içinde bulunduğu "strateji

olumsuz etki yapmıştır. Bütün bunlar zorunlu olarak, başka bir tür Marksizme giden yolu hazırlamıştır (Anderson, 1986: 25).

¹² Bu noktada, Anderson'ın üzerinde durduğu, *Marksizmin Yeni Kuramcıları*'nı hatırlayalım:

"1960'ların sonlarında henüz çok genç olan Althusser ve Coletti ikilisi yeni bir heyecan dalgası yaratmıştır. Bu dönemin yoğun teorik faaliyeti içinde Baran ve Sweezy'nin yarı-Keynesçi çerçevesi, Ernest Mandel'in çığır açan çalışmaları başta gelir. Harry Braverman, Michel Aglietta, Morishima, Steedman, Roemer, Lippi, Krause, Poulantzas, Miliband, Offe, Therborn, Olin Wright, Carchedininki, Establet, Baudelot, Bahro, Nuti, Brus, Cohen diğer önemli isimlerdir. Öbür taraftan daha eski bir kuşaktan olmasına rağmen Maurice Dobb da ününü bu dönemde yapmıştır. Dobb'un genç meslektaşları olarak Christopher Hill, Eric Hobsbawm, Edward P. Thompson, George Rudé, Rodneytilton, Victor Kiernan, Geoffrey de Ste-Croix ve diğerlerinin isimleri duyulmaya başlar. Raymond Williams da dönemin ünlüleri arasında yer alır.

Avrupa dışında Kuzey Amerika'da da Eugene Genovese, Eric Foner, David Montgomery, Robert Brenner, David Abraham ve diğerleri isim yapar. Anderson, bu çerçeve içinde tümü Marksist olmasa da pek çok isim yer almıştır diyor. Elbette bu kuramcıların arasına Immanuel Wallerstein'ı, Theda Skocpol'ü, James O'Connor'u, Paul Sweezy'yi, Harry Magdoff'u ve Christopher Lasch'ı da eklemek gerekir. Anderson, bu Marksizmin dünya çapında yaygınlaşarak yenileşme hâlini, "üniversitedeki Marksizmin, engelbeli yollarının artık düzleşmesi" olarak yorumluyor (1986: 35).

boşluğu”nun saptanmamış olması, 70’lerde yaşanan Tarihî Materyalist Rönesansı karşıtlık içinde ve etkisiz kılmıştır. Bu da “Marksizmin Bunalımı”dır. Üstelik bu bunalım Marksizmin geniş bir cephe boyunca yeni mevziler kazandığı veya pekiştirdiği bir sırada yaşanmıştır. Anderson, *yalnızca söz edilen ülkeler açısından değil, bir bütün olarak rasyonel sosyalist kültürün genel saygınlığı açısından da, bu bozgunu küçümsemek budalaca olacaktır* diyor (1983: 38).

Anderson, Marksizmin kitle desteğini kazanamamasının ağır bedelleri olduğunu açıklıyor. Bu başarısızlığın nedenlerinden biri, kapitalist devlet bünyesinde görülen anti-komünist dalga sonucunda, genç ve yaşlı kuşak düşünürlerin klasik Marksist gelenekten aniden uzaklaşmalarıdır. Anderson, bu türden en şaşırtıcı geri dönüşü Lucio Colletti’nin yaptığını; İtalya’nın önde gelen Marksist filozoflarından biriyken, üç-dört yıl içinde Marksizmin keskin bir düşmanı ve liberalizmin avukatı haline geldiğini söyler. Colletti’nin son kitabı da *İdeolojinin Sona Erişi* adını taşımaktadır. Ardından, *siyasetin sonunun geldiğini* iddia eden Michel Foucault’un gölgesinin de, bütün ağırlığı ile sol entellektüeller üzerine düştüğüne işaret eden Anderson; Marksizmin, İngilizce konuşulan dünyada benzeri görülmemiş bir yükselme yaşarken, aynı anda paradoksal olarak hızlı bir gerileme tarafından da kuşattığını belirtir (Anderson, 1986: 38).

Perry Anderson, *hiçbir entelektüel değişim, sonuna dek evrensel kalamaz* diyor. Ama “bir istisnanın, Marksizmin bu dönemdeki genel konum değişikliğine karşı durabildiğini, bu istisnanın da ömrünün seksenlerindeki Henri Lefebvre olduğunu” söylüyor. Tarihî Materyalizm’in izindeki bu çapraşık yolun ve şüpheli gidişin çözümünü ve yarınki konumu belirleyebilmek için, çok önemli bulan Anderson; bu sürecin ortaya çıkardığı sorunların, yarını belirleyeceğini belirtmektedir. Marksist kuramın 1980’lerde içinde bulunduğu durumu, “kadastralama çalışmasının bilmece ile sonuçlanması” olarak tanımlayan Anderson, “artık pratik ve konjonktürel kalan post-müdahalelerin, Marksist politikaya olduğu gibi, Marksist Tarih yazımına da musallat olduğunu” ifade ediyor (1986: 41-5).¹³

Anderson, Marksizmin bunalımının kuramsal cephesinin yapısalcılık ve post-yapısalcılık tarafından oluşturulduğunu, Marksist düşünce yerine yapısalcı ve post-yapısalcı fikirlerin yükseldiğini, böylece Marksizmin bir “epistemik kayma” yaşadığını savunuyor. Bunu, *Marksizmin, Parisli kültürün kenarına doğru itilmesi* (1986: 51) biçiminde tanımlayan Anderson, *Tarihî Materyalizmin İzinde* kitabında, gerek yapısalcılık gerekse post-yapısalcılıkla ilgili derin bir çözümleme yapmış; özellikle yapı ve öznenin karşılıklı bağımlılığının, Marksist kuram içindeki konumunu irdelemiştir. Ancak Anderson bu süreçte, yapı ve özne arasındaki ilişkiyi aydınlatmak veya

¹³ Buna bağlı olarak da, Fransız Solu’nun önde gelen düşünürlerinin 1976’dan beri içine düştüğü şaşkınlığın sonuçlarının ağır olduğu, Paris’in birçok bakımdan entelektüel gericiliğin başkenti haline geldiği ve tarihî materyalizmin yöresel yenilgisinin Fransa’da yaşandığı görülmüştür (Anderson, 1986: 45).

çözümlemek şöyle dursun, bir “ilişkiler kuramı” bile geliştirilemediğini; yapılan retorik mutlakıyetçiliğin, öznenin bölük pörçük de olsa fetişizmine yol açtığını öne sürüyor. Oysa karşılıklı diyalektik ilişki bir “ilişkiler kuramı” olarak geliştirilebilirdi görüşünü dile getiriyor (1986: 61-9).

Batı'nın İngilizce konuşulan bölgelerinden ve hatta Latince konuşulan bölgelerinden farklı olarak Almanya'da, Tarihî Materyalizmin her zaman kendine özgü bir yeri olduğunu söyleyen Anderson; Germen Marksizminin, Avrupa'nın en uzun ve en zengin Marksizmini temsil ettiğini belirtiyor. Aynı zamanda Avusturya, İsviçre, Çek ve Slovakya (Bohemya), Macaristan ve Polonya'yı içine alan Orta ve Doğu Avrupa'nın Almanca konuşulan bu bölgesi, Rosa Luxemburg, Karl Kautsky, Otto Bauer ve Georg Lukács gibi isimlerin yetişmesine ev sahipliği yapmıştır. Bu toprakların en görkemli son temsilcisi ise, Theodor Adorno'nun ölümünden beri Jürgen Habermas'tır (Anderson, 1986: 72-3)¹⁴

Anderson bu ayrıntılı çözümlemesinde, Batı Marksizminin dolambaçlı izini sürmekle kalmamış, SSCB'de Stalin'in bürokratik diktatörlüğünün ve Çin'deki Maocu deneyimin gerçekte sunulan ideal görüntüden çok farklı olduğuna dikkat çekmiştir. Anderson'ın bir uyarı niteliği taşıyan bir başka yorumu ise, Batı'da büyük umut olan işçi hareketi içinde, önemli bir alternatif gelenek olarak gelişen sosyal demokrasi hareketinin, *status quo*'nun uysal bir destekçisine dönüşerek, kapitalizmin gerçek muhalifi olma gücünü artık yitirmiş olduğudur. Böylece Tarihî materyalizmin klasik çerçevesi dışında kalan veya dışına kayan yeni politik hareketler ve konular, kaçınılmaz biçimde gelişim göstermiştir; örneğin Kadın Hareketi bunlardan biridir (Anderson, 1986: 96-101).

Anderson, “bütün bu yaşanan olumsuz koşullara rağmen yine de, Tarihî Materyalizmi, sosyalist düşünce ve kültür içinde egemen kılan nedir” diye soruyor. Bu soruya verilecek yanıtınsa, ancak Tarihî Materyalizmin ayırt edici niteliğini ortaya çıkararak oluşturulabileceğini iddia ediyor. Anderson'a göre, Tarihî Materyalizmin ayırt edici üç niteliği vardır:

1. Marx ve Engels, kendilerinden sonra giderek artan ve kesintisiz bir genişleme yeteneği gösteren bir teori gerçekleştirmişlerdir. Değişik bireysel sosyalistler olsa da, şimdiye kadar nesiller ve kıtalar boyunca, ortak bir dilin çatısı altında birbiriyle bağlantılı tartışmaları ve fikir alışverişlerini mümkün kılan, özgün bir kolektif araştırma paradigması teşkil eden bir tek sosyalist düşünce külliyatı var olmuştur.

2. Marksizmin sahip olduğu kendine özgülük, onun daima bir “tarihî gelişme niteliği” taşımasına yol açmıştır.

¹⁴ Ancak Habermas yapısalcılığın ve post-yapısalcılığın çözemediği sorunlara, iletişim aracılığı ile yanıt bulmaya çalışmış olsa da, toplumsal kuramın bir bütün olarak iletişim modeline yakınlığına rağmen, tam anlamıyla doyurucu bir teori geliştirememiştir. Üstelik tarzının devrimcilikten uzak olması yüzünden, Marx'ın mirasının canlılığını arttıramamıştır. Habermas tarafından yapısalcılığın dil kuramına benzer temalar, Tarihî Materyalizmin yeniden inşası olarak sunulmuştur (Anderson, 1986: 73-83).

3. Marksizm, kapitalizme karşı mücadelede, siyasî anlamda silahlara çağrı olan radikalizmin etkisiyle, sosyalist düşüncenin diğer geleneklerinden ayrılır, militarizme eğilim taşır. Kapitalizm, kendine karşı savaşılan güçler içinde, sadece Marksizmin hâkim durumda olduğu yerlerde yenik düşmüştür (1986: 104-5).

Anderson, “ne Noam Chomsky ne de Barrington Moore Marksisttir, ama onlar bizzat Marksizmin içindedir” diyerek; Marksizmin kuramsal alanda yeni yaklaşımlara ne denli gereksinim duyduğunu da açık etmektedir, örneğin Chomsky ve Moore’un oluşturmaya çalıştığı yeni bir etik anlayışı gibi (Anderson, 1986: 100). Buna karşın hiç beklenmedik bir biçimde, Marksizmin zayıf noktalarının kalıcı niteliğe bürünmesi, kendine karşı bir meydan okuma hâlini alabilmektedir; örneğin, kuramdaki aile ve cinsiyetle ilgili zayıf nokta, kadın hareketinin yükselişine bağlı olarak sorgulanmaktadır. Oysa Anderson’a göre, önemli olan, kadınların “tarih kadar eski olan ezilmişliklerinin nedenlerinin” sorgulanmasıdır (1986: 101).

Anderson, “uygulanabilir bir Sosyalizmin teorik olarak başarılabilmesinin tarihî önkoşulunun, Marksizmin deneyimi ve birikimi olduğundan emindir. Üstelik Marksizmin bünyesinde yarın en az bugünkü kadar yapılacak iş olduğuna güvenmeliyiz diyerek; Marksizmin, Arşimedvarî avantaj noktasını kaybetmesi için, hiçbir sebep bulunmadığını söylemektedir. Bununla birlikte o, *Tarihî Materyalizmin İzinde* kitabını, Sosyalizmin ana geleneği olan Tarihî Materyalizmin, Sosyalizme doğru akışını sağlamadan, hedefe erişilemeyeceğinin bilinmesi gerektiğini hatırlatarak bitirmiştir (1986: 128).

Anderson, hemen hemen çoğu çalışmasını, Marxçı ve Weberci kuramı bir araya getirerek gerçekleştirmiştir. Anderson’un Tarih algısının belkemiğini onun, *yöntembilimsel* yaklaşımı oluşturur. Bu yaklaşımın da temeli, Marx’ın *Tarih* ve *Diyalektik* kuramına olduğu gibi, Weber’in de, *Saf (İdeal) Tip* ve toplumsal devindirici yanı gelişmemiş olan *Hiyerarşik Statü Grupları* kuramına dayanır. Anderson’ın yöntembiliminin bir ayağı, toplumsal sınıflar ve bu sınıfların oluşma süreçlerindeki çatışmaların, diğer ayağı statü gruplarına özgü uzlaşımın üstündedir.

SONUÇ

Perry Anderson, Edward Thompson’ın, “İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu”na ilişkin kitap (2004/1963) ve makalelerini, “insan etmeninin rolü üstüne odaklanarak, tarihî nedenselliği gözardı ettiği gerekçesiyle eleştirmiş ve uzun tartışmaları tetiklemiştir. Anderson, Gramsci’nin sivil toplum kavramına yönelik de, oldukça çarpıcı bir eleştiri getirmiştir. Ancak Gramsci’nin hayatta olmaması ve o günlerde –yeniden- bu kadar saygın ve popüler bir konuma gelmemiş olması, yeni-Gramscicilerin azlığı, Marksizme yönelik dış ve post saldırıların kemikleşmesi vb. nedenlerden dolayı, Anderson’ın Gramsci yorumunun, Marksizm içinde yeterince tartışılmasına fırsat doğmamıştır, biraz da buna gerek duyulmamıştır.

Anderson'ın konu edildiği bu makalenin sonunda, onun Gramsci'ye ilişkin görüşüne kısaca değinmek uygun olacaktır. Ancak hemen burada, Anderson'ın pek çok kez Gramsci'yi bir referans noktası olarak gördüğünü, gösterdiğini ve hatta Gramsci'nin ölümünden sonra Sosyalizmi savunacak liderin kalmamasının, Marksizmin klasik yapısında zorunlu bir yöneliş başlattığını belirten metinlerinin bulunduğunu hatırlamak gerekir. Buna karşın Anderson *The Antinomies of Antonio Gramsci* (Antonio Gramsci'nin Çatışmaları)¹⁵ kitabında, Gramsci'nin sivil toplum kavramına yönelik uzun bir yoruma yer vermiştir:¹⁶

Gramsci'nin Hapishane Defterleri'nde, sivil toplum sorununa getirdiği ilk çözüm aynı zamanda kökten geçersiz kalmaktadır: Hegemonya'nın sivil toplumda tespit edilmesi, kaynağının orada olduğunun düşünülmesi, sivil topluma devlet karşısında üstünlük vermektir. Aslında bu denklem, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra militan sosyal demokrat çevrelerde yaygınlık kazanmış bir görüşe tekabül etmektedir. Bu anlayışa göre Batı'daki devlet, Çarlık Rusya'dakinin aksine, polis baskısından ibaret bir şiddet aygıtı değildir: Kitleler, resmen sosyalist bir hükümete imkân veren düzenli demokratik seçimler vasıtasıyla devlete katılabilmekte, ona nüfuz edebilmektedir. Oysa tecrübe göstermektedir ki, bu seçimler asla kendini sermayenin ele geçirilip Sosyalizmin gerçekleşmesine adanmış bir hükümet çıkarmaz. Genel oy hakkının gelişinden elli yıl sonra böyle bir olay her zamankinden çok daha uzak gözüküyor. Nereden kaynaklanıyor bu paradoks? Cevabını proletaryanın, seçimden önce ideolojik olarak şartlandırılmasında aramak gerek. Öyleyse iktidarın esas yeri sivil toplumun içidir (1977: 47-9).

Perry Anderson'ın Gramsci'ye yönelttiği, Gramscici sivil toplumun, işçi sınıfını devrimci potansiyelden mahrum bıraktığı, yani Gramsci'nin devrim değil, bir evrim kuramcısı olduğu iddiasının tartışmaya açık yanı ortadadır. Aslında bu konunun gündeme gelmesi, 1970'lerde üstünde yoğun olarak durulan "kapitalist devlet" tartışmalarının bir uzantısıdır. Sivil toplum kavramı günümüzde görece aşınmış olsa da, Gramsci kurucu uğrağın, hegemonyanın yoğunlaştığı ve kurumsallaştığı sivil toplum olabileceğini söylemiştir. Gramsci'nin hegemonya kuramı, yalnızca bir parti veya devlet kuramı ile ilişkili olmadığı gibi, yalnızca siyasî eğilimi de amaçlamamıştır. Onun kuramı, aynı zamanda tüm biçimleri ile birlikte, üstyapısal birincil uğrak olarak algılanan yeni ve geniş bir sivil toplum kavramını içermektedir (bkz: Bobbio ve Texier, 1982: 36).

¹⁵ Kitap (her nedense) Türkçe'de, "*Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*" adı ile basılmıştır (1988).

¹⁶ Gramsci, Marx'tan farklı olarak sivil toplumu, devlet (siyasal toplum) ile birlikte üstyapıya yerleştirmiştir. Ancak Marx için sivil toplum, *bireyler arasındaki ilişkilere* dayanırken, Gramsci sivil toplumu, *özel örgütlenmelerle* ilişkilendirmiş ve bu noktada, birey olarak organik aydınların "örgütleyici" rol oynadıklarını savunmuştur. Gramsci, organik aydınların, hem üstyapısal ilişkilerde, hem de yapı ile üstyapı arasındaki ilişkilerde sorumluluk sahibi olduğunu belirtmiştir.

Gramsci'nin sivil toplum formülünün amacı, Çarlık Rusyası ile temsilî siyasi demokrasinin varolduğu Batı Avrupa arasındaki açık ve temel farkı tespit etmektir. Ancak bu koşullar günümüzde biraz değişmiştir, örneğin Doğu tipi bir devlet kalmadığı gibi, kapitalist Batı toplumlarında da, sermayeci burjuva toplumu, “yönetişim” kılıfı içinde, sivil toplumun liderliğine soyunmuştur. Bugün hegemonyanın koşulları görece değişmiştir. Buna karşın varlık sebebi ise değişmemiştir; yani kapitalizmin fethi hâlâ bir hegemonya projesidir. Gramsci, Batı'daki sivil topluma, kapitalizmi fethedecek toplum -bunda da asıl sorumluluk organik aydınlar ve özel örgütlenmelerdedir- Doğu'daki topluma ise, iktidarın fethinden sonra sosyalist hegemonyayı kurumsallaştıracak toplum olarak bakmıştır. Gramsci'nin tek bir sivil toplum ve tek bir devlet tanımı üretmediği açıktır. Ama nihaî hedefi, her iki toplum için de, sosyalist hegemonyanın kurumsallaşmasında görmüştür. Bu bağlamda Anderson'ın 1970'lerde, Marksizmin artık yeni bir kuramsal açılım yapması gerektiği öngörüsü ve bu yoldaki kabına sığmaz heyecanı, yeniden-keşfedilen Gramsci'ye dönük yorumuna yansımış ve belki biraz eklektik durmuştur. Gerçekte Anderson'ın, Gramsci düşüncesine itibarı tamdır. Onun, *New Left Review*'nin 100. sayısındaki jesti, unutulmaz bir vefa örneği oluşturmanın ötesinde, Gramsci'nin yeniden doğuşunu sağlamıştır

Perry Anderson, zaman zaman *pasif* bulunarak eleştirilse de, örneğin NLR'nun yeni editörü tarafından, entelektüel dünyanın itibarlı bir siması olarak kalmıştır. Anderson, “Tarih ve Kuram Kardeşliği”nin iyi bir iz sürücüsü olmuş, ama aynı zamanda savunucusu ve aydınlatıcısı da olabilmiştir. İlk yazılarından, son yapıtına kadar, epistemolojik ve etik düzeyini korumayı başarmıştır. Bu nedenle Perry Anderson'ın kitapları, Batı'da ve Batı-dışı dünyada Marksist olmayanların kitaplıklarında da, başlıca eserler arasında yer almayı sürdürmektedir. Özellikle Siyaset Bilimciler, Uluslararası İlişkilerciler, Sosyologlar ve Tarihçiler için eserleri birer başvuru kaynağı olarak bilimsel önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Achcar, G. (Güz 2000), "The 'Historical Pessimism' of Perry Anderson," *International Socialism Journal*, S. 88, 135-41.
- Anderson P. (1979), *Considerations on Western Marxism*, Londra: Verso.
- Anderson, P. (1986), *Tarihî Materyalizmin İzinde*, çev. M. Bakırcı ve H. Gürvit, İstanbul: Belge Yayınları
- Anderson, P. (1987/1974), *Lineages of the Absolutist State*, New York: Verso.
- Anderson, P. (1988), *Antonio Gramsci: Hegemony, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*, çev. T. Günersel, İstanbul: Alan Yayınları.
- Anderson, P. (1996/1974), *Passages from Antiquity to Feudalism*, Londra: Verso.
- Anderson, P. *Interview: Conversations with History* (2001), <http://globetrotter.berkeley.edu/Elberg/Anderson/anderson-con1.html>, indirilme Tarihi: 23. Kasım 2003.
- Anderson, P. (2002a), "Internationalism: A Breviary", *New Left Review*, S.14, 5-25.
- Anderson, P. (2002b), *Casustries of Peace and War*, <http://www.Irb.co.uk/V25/n05/print/ande01.html>, indirilme Tarihi: 18 Kasım 2003
- Anderson, P. (2002c), *Postmodernitenin Kökenleri*, çev. E. Gen, İstanbul: İletişim.
- Anderson, P. (2003), *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*, çev. S. Coşar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Anderson, P. (2007), *Spectrum: From Right to Left in the World of Ideas*, Londra: Verso.
- Berman, M.(1999), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ü. Altuğ ve B. Peker, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Blackledge, P. (2004), *Perry Anderson, Marxism and the New Left*, Londra: Merlin.
- Bobbio, N. ve Texier, J. (1982), *Gramsci ve Sivil Toplum*, çev. A. İpek ve K. Somer, Ankara: Savaş Yayınları.
- Bottigelli, É. (1970), "Sunuş Yazısı", *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı - Karl Marx*, çev. S. Belli, Ankara: Sol Yayınları, 7-20.
- Bowles, S. ve Gintis, H. (1996), *Demokrasi ve Kapitalizm*, çev. O. Akınhay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Braudel, F. (1992), *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. M. A. Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları.
- Burke, P. (1994), *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. M. Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayını.
- Carr, E. H. (1996), *Tarih Nedir?*, çev. M. G. Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eagleton, T. (1996), *İdeoloji*, çev. M. Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Elliott, Gregory (1999), *Perry Anderson: The Merciless Laboratory of History (Cultural Politics)*, Minnesota: University of Minnesota.
- Engels, F. (2003), *Anti-Dühring-Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*, çev. K. Somer, 4. Baskı, Ankara: Sol Yayınları.

- Evans, R. J. (1999), *Tarihin Savunusu*, çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul: İmge Yayınları.
- Fukuyama, F. (1999), “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu mu?*, çev. N. Avcı, Ankara: Vadi Yayınları, 13-49.
- Fulbrook, M. ve Skocpol, T. (2002), “Mukadder Yollar: Perry Anderson’ın Tarihi Sosyolojisi,” *Tarihi Sosyoloji*, çev. A. Fethi, İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, 170-209.
- Gramsci, Antonio (1978), *Selections from the Prison Notebooks*, çev. Q. Hoare ve G. N. Smith, Londra: Lawrance and Wishart.
- Hobsbawm, E. (1996), *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev. Y. Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Iggers, G. G. (2003), *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, çev. G. Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını.
- Karagöz, B. (2003), *Yeni Dünya Düzeni’nde Kültür Olgusu: Ulusal-Uluslararası-Ulusötesi Kültür ve Güç İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kültür ve Sanat Bilimleri Programı.
- Kreisler, H. (2001), *Perry Anderson Interview*, <http://www.uctv.tv/searchdetails.asp?showID=7123>, indirilme Tarihi: 15 Eylül 2007
- Kristol, I. (1999), *Tarihin Sonu mu?* (içinde), çev. N. Avcı Ankara: Vadi, 138-42.
- Lenin, V. I. (1990), *Marx, Engels, Marksizm* (içinde), çev. V Erdoğan, Ankara: Sol: 7-57.
- Marshall, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. O. Akinhay ve D. Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (1974), *Capital*, C.3, Londra: Lawrance and Wishart.
- Marx, K. (1978), *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol Yayınları
- Marx, K. ve Engels, F. (1996), *Seçme Yazışmalar-2*, çev. Y. Fincancı, Ankara: Sol Yayınları.
- Neumann, M. (8. 3. 2003), *A Rebuttal of Perry Anderson*, <http://www.goo.../neumann03102003.html+perry+anderson&hl=tr&ie> , indirilme tarihi: 18. Kasım 2003.
- Özlem, D. (1999), *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi..
- Sezgin, Ö. (1989), *Marx, Kapital ve Diyalektik Materyalizm*, Ankara: V Yayınları.
- Skocpol, T. (Ed.), (1999), *Tarihi Sosyoloji*, çev. A. Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını.
- Thompson, E.P. (1978), *The Poverty of Theory and Other Essay*, Londra: Merlin.
- Thompson, E.P. (2004), *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayını.
- Tilly, Charles (2001), *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi.
- Timur, Taner (1998), “Marx ve Engels’i Anarken...,” *Marksizm ve Gelecek*, S. 14, 16-23.
- Trimberger, E. K. (2002), “E.P. Thompson: Tarihin Sürecini Ayarlamak,” *Tarihi Sosyoloji*, çev. A. Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 210-43.